

Sumbangan Yang Behormat Pehin Siraja Khatib Abdul Razak bin Hasanuddin: Pendidikan Masyarakat Brunei di Kampong Ayer.

NORHAYATI BINTI HAJI ABDUL KARIM
Universiti Islam Sultan Sharif Ali, Brunei Darussalam
(Norhayati.abdkarim@unissa.edu.bn)

MASURIYATI BINTI H.YAHYA
Universiti Islam Sultan Sharif Ali, Brunei Darussalam
(masuriyati.hyahya@unissa.edu.bn)

Abstrak

Kampong Ayer merupakan kediaman asal bagi penduduk tempatan Brunei sejak pemerintahan kesultanan Brunei yang pertama dalam lingkungan abad ke 14. Tradisi penempatan di Kampong Ayer masih lagi aktif sehinggalah sekarang. Ini kerana Kampong Ayer antara pusat pengajian Islam yang kebanyakannya dibangun oleh para Ulama Brunei sendiri. Antaranya adalah Yang Behormat Pehin Siraja Khatib Abdul Razak bin Hasanuddin yang hidup pada kurun ke-19. YB Pehin sendiri mempunyai Balai iaitu tempat menjalankan aktiviti pengajaran dan pembelajaran bagi subjek pengajian Islam yang terletak berdekatan dengan rumahnya di Kampong Burung Pingai (di Kampong Ayer). Corak pengajian Balai yang dibangun oleh YB Pehin sendiri, merupakan pendidikan pengajian Islam *informal* dalam bentuk tradisi iaitu pembelajaran matapelajaran asas yang tidak memerlukan kepandaian menulis dan membaca jawi dan pembelajaran lanjutan yang memerlukan kepandaian menulis dan membaca. YB Pehin seorang Ulama Brunei prolific di mana beliau telah menjadikan pengajian sifat 20 sebagai buku teks di Balai. Berdasarkan penelitian ini, kajian kualitatif dijadikan sebagai *instrument* untuk mengumpul bahan melalui sesi temubual dan perpustakaan. Hasil kajian mendapati bahawa karya YB Pehin dalam bentuk ilmiah yang ditemukan setakat ini belum dikaji secara terperinci serta belum didokumentasikan memandangkan buku teks berkenaan masih dalam bentuk manuskrip (tulisan tangan) hasil salinan penduduk Brunei di Kampong Ayer iaitu semasa di bawah Residen British.

Kata Kunci: Balai, Manuskrip, Prolifik, Pendidikan Brunei, Ulama Brunei.

1. Pendahuluan

Kampong Ayer merupakan konsep bandar bagi Kesultanan Brunei. Ianya merupakan penempatan terbesar bagi penduduk Brunei sebelum kedatangan Residen British. Sebagai Pusat Pembangunan Kerajaan Brunei, ianya juga merupakan pusat perkembangan Islam yang diterajui oleh para Ulama Brunei.

Kampong Burung Pingai antara salah sebuah kampong yang terkenal kerana banyak melahirkan tokoh-tokoh Ugama dan Ulama Brunei. (Simat Angas, Suhaili Hassan, Ismail Ibrahim, 1992). Mereka ini bukan saja berperanan sebagai penyebar agama Islam, tenaga pengajar malah mereka juga merupakan penasihat dan pelaksana pentadbiran dalam Kerajaan Kesultanan Brunei.

Melalui adat istiadat Diraja, seseorang yang dikurniakan gelaran sebagai Pembesar Diraja mereka itu dianggap sebagai telinga atau mulut kepada Sultan. Maka mereka ini mempunyai kewajiban dan tanggungjawab kepada Sultan untuk menjalankan tugasnya menurut maksud gelaran yang dikurniakan. Termasuklah Ulama yang ditonjolkan di dalam kertas kerja ini iaitu Abdul Razak bin Hasanuddin yang pernah menjawat jawatan sebagai Manteri Ugama dengan membawa gelaran sebagai Pehin Siraja Khatib Al-Kadi Brunei. (Simat Angas, Suhaili Hassan, Ismail Ibrahim, 1992).

Menerusi kajian ini dapatlah diketengahkan seorang Ulama Brunei yang prolific mampu menghasilkan karya-karya dalam bidang ugama. Beliau juga mahir dalam penulisan syair bahkan mencatat sejarah Brunei dalam bentuk syair Brunei yang akhirnya mendapat pengiktirafan daripada pihak Residen British, antara syair penulisan beliau itu ialah Syair Yang Di-Pertuan. (Abdul Razak Hassanudin, 1979).

2. Pehin Siraja Khatib Abdul Razak Bin Hasanuddin

Pehin Siraja Khatib Abdul Razak bin Hasanuddin dilahirkan pada tahun 1879M dan meninggal dunia pada bulan November 1941M semasa berusia 62 tahun (Abdul Razak Hasanuddin, 1979). Beliau merupakan tokoh Ulama yang disegani oleh masyarakat tempatan kerana kewibawaan beliau dalam bidang keugamaan sangatlah menonjol sehingga beliau dilantik menjawat beberapa jawatan terpenting seperti Imam, Kadi (1913), Menteri Agama dan pernah digelar

sebagai Pehin Khatib pada tahun 1918 dan Pehin Siraja Khatib Al-Kadi Brunei (1919) dalam Kerajaan Brunei (Simat Angas, Suhaili Hassan, Ismail Ibrahim, 1992) semasa di bawah pemerintahan empat Kesultanan Brunei iaitu Sultan Abdul Momin (1852-1888), Sultan Hashim Jalilul Alam Aqamaddin (1885-1906), Sultan Muhammad Jamalul Alam II (1906-1924) dan Sultan Ahmad Tajuddin (1924-1950).

Selain daripada itu, beliau sangat berminat dalam kesusasteraan terutama sekali dalam syair Brunei. Disamping kebolehan mengarang Syair, beliau juga memiliki kepandaian dalam kemahiran kerjatangan seperti menyungkit dan menyulam. (Simat Angas, Suhaili Hassan & Ismail Ibrahim, 1992).

3. Karya Penulisan

Hasil karya beliau dalam bidang kesusasteraan iaitu syair sangatlah menonjol berbanding karya beliau dalam bidang pengajian Islam di mana beliau menulis Sifat 20 pada tahun 1939 yang digunakan dalam pengajian bersama anak murid beliau sendiri.

Pengkaji beranggapan kemungkinan penulisan *Syair Yang Di-Pertuan* lebih terserlah berbanding dengan karya penulisan syair yang lain disebabkan *Syair Yang Di-Pertuan* pernah diterbitkan oleh pihak Muzium Brunei pada tahun 1979 sempena menyambut tahun baru hijrah 1400. Menurut catatan Awang Haji Damit bin Sulaiman, beliau sempat menyalin *Syair Yang Di-Pertuan* pada tahun 1941, bagaimanapun catatan asal tulisan tangan Awang Haji Damit bin Sulaiman tidak diketahui keberadaannya. Selain syair tersebut, beliau juga menulis syair *Sultan Ahmad Tajuddin* yang sehingga kini masih lagi kekal dalam bentuk manuskrip dan disimpan di Arkib Negara.

Bagaimanapun sebahagian besar karya syair beliau yang lainnya seperti *Syair Awang Alak*, *Syair Pulau Berambang*, *Syair Rajang Dagang*, *Syair Rajang Berahi* tidak dapat diselamatkan ketika berlaku kebakaran semasa pendudukan Jepun di Brunei (Simat Angas, Suhaili Hassan, Ismail Ibrahim, 1992). Kematangan beliau dalam penulisan khususnya dalam bidang sejarah Brunei, membolehkan beliau mencatat peristiwa penting yang berlaku pada zaman pemerintahan Residen British yang diserap dalam bentuk syair. Karya beliau ini sangat dikagumi oleh masyarakat Brunei termasuklah pihak pentadbir Kerajaan Brunei serta pihak Residen sehinggakan karya syair beliau ini dijadikan sebagai contoh terbaik dalam melaporkan hal ehwal semasa Brunei ketika itu (Abdul Razak Hasanuddin, 1979).

Beliau dikenali sebagai penulis prolific bangsa kerana menghasilkan lebih lapan buah buku termasuklah dua buah kitab pengajian Islam yang beliau ajarkan di balai iaitu *Kitab Risalah Yang Kecil Bagi Mengetahui Usuluddin* serta *Kaifiyah Bernikah-nikahan Supaya Mudah Bagi Orang Yang Baharu Belajar*. Kedua naskah kitab ini ditulis pada 1 Ogos 1936 dan dimuatkan dalam satu buah buku pada bab yang berasingan (Awang Ahmad, 1989). Memandangkan karya Pehin Siraja Khatib dalam bidang pengajian Islam kurang terserlah berbanding tulisan beliau dalam bidang syair, pengkaji mengambil peluang ini untuk memperkenalkan serta menentengahkan salah satu karyanya iaitu dalam bidang Usuluddin. Kitab beliau ini merupakan pengajian asas yang beliau ajarkan selain daripada Al-Quran dan kitab-kitab turath dari kalangan ulama Nusantara; antaranya *Kitab Matla' Al-Badrain*, *Sabilul Muhtadin*, *Furu' Masail*, *Bughyah Al-Tullab*, *Hidayah Al-Salikin* dan *Siar Al-Salikin* yang lazimnya diajarkan di Brunei Darussalam. (Asbol Mail, 2007).

4. Kerjaya

1. Pegawai Kerajaan

Setiap gelaran yang dianugerahkan kepada Abdul Razak bin Hasanuddin membawa peranan penting dalam pentadbiran negara terutama sekali dalam bidang keagamaan. Bukan itu sahaja kepentingan dari segi gelaran menjelaskan bahawa mereka adalah mata, telinga dan tangan Diraja. Hubungan mereka dengan masyarakat merupakan satu kelebihan dan layak untuk dilantik oleh Kerajaan Brunei. Samalah seperti Pehin Khatib Abdul Razak bin Hasanuddin, seorang yang sangat digalati oleh masyarakat merupakan calon yang sesuai untuk dijadikan sebagai jentera pembangunan pentadbiran Islam. Dengan membawa gelaran daripada Sultan, beliau mempunyai tanggungjawab yang wajib dipikul antaranya adalah seperti berikut:

1. Menjadi tali penghubung antara Sultan dan rakyatnya atau sebaliknya.
2. Menjadi agen dan saluran yang boleh dijadikan contoh teladan kepada masyarakatnya untuk mempertahankan dasar peraturan dan undang-undang serta keputusan Kerajaan supaya seluruh rakyat yakin terhadap kebajikan dan kepimpinan Kerajaan.
3. Berkewajiban memperhatikan keadaan negara dan keadaan rakyat untuk mengetahui kehidupan dan kesusahan mereka serta mengambil perhatian dan tindakan cergas dalam sebarang usaha yang memberi faedah kepada negara dan rakyat, termasuk untuk menyelesaikan masalah yang dihadapi.
4. Menghadapkan sembah nasihat kepada Sultan.
5. Memudahkan urusan dan mengelak daripada sebarang pertelingkahan. (Al-Sufri, 2002).

2. Guru

Perkembangan pendidikan di Brunei dilakukan secara bertahap. Sebelum 1914 masihi, Brunei mengamalkan pendidikan tidak formal di rumah-rumah persendirian, surau, balai, masjid dan juga istana bagi kerabat diraja. Pendidikan tidak formal ini mengajarkan ilmu-ilmu agama seperti membaca al-Quran, belajar hukum-hakam Islam, tauhid, ibadat, sejarah Islam, dan adab bagi membentuk keperibadian masyarakat Brunei berlandaskan al-Quran dan Al-Sunnah.

Sebagai seorang pendidik masyarakat Brunei atas pengiktirafan penduduk tempatan di Kampong Ayer, beliau sangat peka dengan hal ehwal pendidikan Islam. Keperihatinannya agar pendidikan rakyat Brunei tidak diabaikan, beliau telah membangun balai sendiri berdekatan dengan rumah beliau walaupun pihak Kerajaan telah telah membangun balai khusus untuk masyarakat setempat. Balai adalah tempat orang mengaji atau belajar asas pengetahuan Islam secara bertalaqqi mahupun berkumpulan. (Masuriyati Yahaya, Che arina Sa'ari, 2015).

5. Corak Pengajian Pehin Siraja Khatib Abdul Razak Bin Hasanuddin

Pembelajaran informal di Brunei pada masa itu terbahagi kepada dua:

Pertama: matapelajaran asas yang tidak memerlukan kepandaian menulis dan membaca jawi. Matapelajaran yang diajarkan ialah Zikir Brunei, Ratib Saman, membaca al-Quran dan berhadrah.

Kedua: Manakala bagi yang ingin melanjutkan pembelajarannya dalam bidang agama, sudah setentunya memerlukan kemahiran untuk membaca dan menulis jawi. Pada kelazimannya, pengajiannya diadakan setiap hari pada sebelah pagi. Akan tetapi masanya tidak ditentukan tertakluk kepada masa dan keseronokkan pelajar untuk mengikuti pengajiannya. beliau mengajar pelajar-pelajarnya dengan cara berjamaah dengan membuat bulatan dan beliau akan duduk ditepi pelajar berkenaan. Murid-murid yang pandai menulis akan diberi kertas. Selepas solat Zuhur, beliau mengajar mengaji Al-Quran. Dan beliau suka bersedekah sama ada bentuk duit dan bubur setiap malam Jumaat (Ahmad, 1989).

Bukan itu sahaja beliau sering mengajak anak angkatnya Haji Damit bin Patih Jalil dengan mengadakan sesi pembelajaran agama di atas sampan atau dipanggil sebagai 'berbuhul'. Haji Limin bin Haji Damit, Rumahnya Kg Lumapas.8 September 2020.

6. Buku Teks Yang Diajarkan Di Balai

Beberapa karya ulama dijadikan sebagai buku sumber pengajian di balai, antaranya ialah: *Sabil alMuhtadin* karya Syeikh Muhammad Arsyad al-Banjari, *al-Mukhtasar*, *Sirat al-Mustaqim*, karya Syeikh Nuruddin al-Raniri, *Gayah al-Taqrib fi al-Irst wa al-Ta'sib* karya Syeikh Daud bin Abdullah al-Fatani, *Idhah al-Bab li Murid Bab al-Nikah bi al-Showab* karya Syeikh Daud bin Abdullah al-Fatani, *Hidayah al-Walid li al-Walad*, *Wisyah al-Afraj* dan *al-Durr al-Thamin* karya Syeikh Daud bin Abdullah al-Fatani.

Tidak terkecuali juga buku karya beliau iaitu iaitu Kitab Risalah Yang Kecil Bagi Orang Yang Baharu Belajar dan Kitab Kaifiyah Bernikah-Nikahan Supaya Mudah Bagi Orang Yang Baharu Belajar. Kedua kitab ini disalin semula oleh anak muridnya dan setakat ini belum diterbitkan dan sebilangan daripada salinan kitab berkenaan disimpan di Arkib Brunei dan juga perseorangan.

- Sifat 20

Asas kepada pembahasan Sifat 20 adalah bermula dengan penjelasan tujuh (7) sifat ma'ani bagi Allah Ta'ala iaitu *hayah*, *ilmu*, *qudrah*, *iradah*, *sama'*, *bashar* dan *kalam* yang telah diperkenalkan oleh tokoh ilmu tauhid, iaitu Abul Hasan Al-Asy'ari. Beliau lahir di Bashrah pada tahun 260H/ 935M dan wafat di Bashrah pada tahun 324H / 975-6 M.

Penjelasan (7) sifat ma'ani bagi Allah Ta'ala ini telah mengambil masa selama lima kurun untuk berkembang dan matang sebelum sampai kepada pembahasan Sifat 20. Perkembangan penjelasan Sifat 20 ini diketengahkan oleh Abu Abdullah Muhammad bin Yusuf bin Umar bin Shu'aib al Sanusi al Hasani. Dilahirkan di Tilimsan iaitu di bahagian barat Algeria pada tahun 838H atau 839H bersamaan 1435-1436M. Imam Sanusi adalah salah seorang tokoh ilmu kalam terkenal pada abad ke sembilan Hijrah dan beliau dari aliran Ahl al-Sunnah wa al-Jama'ah yang dipelopori oleh al-Imam Abu al-Hasan al Ash'ari (m. 330H.) dan al-Imam Abu Mansur al-Maturidi (m. 332H). Justeru itu, karya *Ummul Barahin* merupakan salah satu karya al-Sanusi yang sangat penting dalam memahami sifat Allah malahan

penulisan al-Sanusi juga menggunakan method al-Asha'irah yang mengintegrasikan dengan harmoni antara mantik atau logik akal dan wahyu dalam pengukuhan dalil-dalil akidah supaya pegangan menjadi jazam tanpa syak dan waham.

- Kitab Risalah Yang Kecil Bagi Mengetahui Hukum Usuluddin

Kitab ini ditulis dalam tulisan jawi hasil tulisan Awang Haji Abdul Rahman bin Awang Hassan yang pernah menetap di Kampung Sungai Kedayan B sebelum berpindah ke darat. Beliau selesai menyalin kitab ini pada 31 Disember 1949 di dalam buku latihan sekolah bersaiz A5, jenama Light House Brand 120 dengan dua warna pen iaitu warna merah bagi tajuk-tajuk yang penting dan warna biru merupakan penerangan daripada tajuk yang diperbincangkan. Mansukrip ini mengandungi pelbagai bidang diantaranya yang berkaitan tentang Usuluddin, Munakahat, Doa dalam bentuk syair, bab solat, bab wudhu serta tahzib annafs. Tetapi fokus utama yang diuraikan disini mengenai dengan Kitab Risalah Yang Kecil Bagi Mengetahui Hukum Usuluddin.

-Muqaddimah Kitab Risalah:

mengandungi 34 mukasurat yang didahulukan dengan kalimah basmalah:

Dengan nama Allah Yang Maha Pemurah Lagi Maha Penyayang

Ertinya aku mulai dengan nama Allah Ta'ala yang amat mulia menganugerahi rezeki atas hambaNya Islam dan Kafir di dalam dunia dan lagi yang menganugerahi nikmat yang sana sini kepada hambanya yang mu'min di dalam akhirat. Alhamdulillah Wahdahu ertinya bermula segala puji itu tertentu bagi Allah Ta'ala Tuhan yang satu Wassalatu Wassalam 'Ala Man La Nabiya Ba'dahu....Ammma Ba'du: adapun kemudian daripada itu maka inilah **suatu Risalah Yang Kecil Bagi Mengetahui Hukum Usuluddin yang sedikit karangan hamba fakir Ila Allah Ta'ala Abdul Fatah min Ahli Al-Barunai yang boleh pengajaran atas segala yang baharu belajar**. Ya Rabbana Ya Maulana mudah-mudahan memberi menafaat atas segala ahli Agama Islam Amin Ya Rabbal Alamin.

- Penutup mengenai Kitab ini:

Disudahi dengan selawat ke atas Nabi Muhammad Sallallahu 'Alaihi Wassalam. Dengan tanda tangan Awang Haji Abdul Rahman bin Awang Hassan yang selesai menyalin pada 31 December 1949 dengan mencatat tajuk seterusnya mengenai bab Nikah karangan Pehin Siraja Khatib Abdul Razak bin Hasanuddin.

- Antara Kandungan di dalam Kitab Risalah:

Berdasarkan daripada isi kandungan Kitab Risalah ini pengkaji cuba membahagikan kepada seperti yang berikut:

Bil	Topik	halaman	Penerangan ringkas
1.	Hukum akal	1	Hukum Akal ini terbahagi kepada 3 bahagian iaitu: wajib, mustahil dan harus.
2.	Sifat Allah Ta'ala yang 20 secara ringkas	2-13	-Sifat Allah itu banyak tetapi yang wajib diketahui ada 20 sifat. -Disini Pehin Siraja Khatib menerangkan dengan pengenalan yang mudah mengenai sifat Allah dengan mendatangkan sifat berlawanan bagi Allah Ta'ala contohnya "Wujud ertinya ada lawannya tiada Wajib bagi Allah Ta'ala itu ada mustahil ia tiada". - setelah memperkenalkan sifat 20 secara ringkas, barulah Pehin Siraja Khatib menjelaskan dengan lebih mendalam mengenai sifat Allah ini dengan mendatangkan dengan dalil akli dan naqli seperti: "Wujud ertinya ada lawannya tiada. Wajib Allah Ta'ala ada mustahil ia tiada tanda Allah Ta'ala

			ada diambil di dalam dalil akal baharu”. Dan ‘Alim soal makna baharu itu berubah daripada tiada kepada ada dan daripada ada kepada tiada. Maka yang mengadakan dan meniadakan Allah Ta’ala bersifat wujud kerana jika Allah Ta’ala tiada maujud nescaya alam tiada juga wujud. Bermula alam ini sabit adanya maka tetaplah Allah Ta’ala bersifat wujud. Adapun dalil naqli dalam Qur’an: اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا 3.Ertinya: telah menjadikan oleh Allah Ta’alla akan tujuh petala langit dan tujuh petala bumi barang yang disini antara keduanya
3.	Sifat 20 terbahagi kepada 4 bahagian	13-14	- sifat nafsiah - sifat salbiah - sifat ma’ani - sifat ma’nawiyah
4.	Ta’rif sifat 4 yang terkandung dalam 20 sifat	15-17	- menjelaskan pengertian secara mendalam beserta dengan dalil
5.	Sifat tanzih di dalam istiqhna	17-21	- disini penulis menjelaskan bahawa sifat tanzih di dalam istiqhna ini menjelaskan akan tiga perkara iaitu: i. Maha suci Allah Ta’ala daripada kekurangan lawannya kekurangan ii. Maha suci Allah Ta’ala daripada mengambil faedah pada segala perbuatan hukum lawannya mengambil faedah iii. Tiada wajib bagi Allah Ta’ala memperbuat mumkin atau meninggalkannya lawannya wajib Allah Ta’ala memperbuat mumkin atau meninggalkannya. - menerangkan kalimah لا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ - menerangkan sifat Uluhiyyah

Berdasarkan daripada kandungan kitab ini dan pencerahan mengenai setiap topik yang dibicarakan ini hampir sama dengan kitab Risalah Tauhid yang disusun oleh Haji Abdul Ghani Yahya dan Omar Yusof (Abdul Ghani Yahya, Omar Yusof, 1952) Menurut penyusunnya kitab ini merupakan suntingan asal penterjemah iaitu mantan Yang Dipertua Jabatan Agama Johor Dato’Abdullah Abdul Rahman daripada sebuah kitab tauhid dari Mesir (abusyahmin.blogspot.com) yang diberi nama sebagai Ar-Risalah at-Tauhidiah atas titah perintah Sultan Johor, Sultan Abu Bakar semasa baginda membuat lawatan ke Mesir dan membawa buku tauhid dalam Bahasa Arab hasil karangan Sheikh Muhammad ‘Abduh (1849-1905) (naungan_nur_wahyu.tripod.com).

Kitab Risalah al-Tauhid ini diterjemahkan oleh Al-Marhum Yang Berhormat Dato’ Haji Abdullah bin Abdul Rahman pada tahun 1325H/1907M yang dijadikan sebagai kitab yang ditetapkan oleh Kerajaan Mesir melalui Kementerian Pelajaran Mesir yang menjadikan Kitab ini sebagai buku kurikulum pengajian akidah di sekolah-sekolah di Mesir. Memandangkan gaya bahasa terjemahan yang dibuat oleh Al-Marhum mempunyai unsur bahasa Arab, oleh yang demikian beliau mengambil inisiatif untuk menerangkan atau mensyarahkan matan (isi kandungan) kitab berkenaan sebagai pemudah cara bagi pelajarnya untuk memahami maksud intisari pelajaran berkenaan pada tahun 1345H/1926 dengan tajuk buku syarah al-Risalah al-Tauhidiah (Abdul Ghani Yahya, Omar Yusof 1952).

Ini boleh dilihat dan diperhatikan melalui beberapa perkara yang diandaikan oleh pengkaji sendiri seperti berikut:

1. Cara penyampaian bahasa

Cara penyampaian bahasa Dato Haji Abdullah bin Abdul Rahman menggunakan gaya bahasa ‘interaksi’ Bersama pembacanya pada pendahuluan mempunyai persamaan dengan karangan Pehin Siraja Khatib Abdul Razak bin Hasanuddin iaitu seperti berikut:

“ Syahdan sebab indah aturan dan mudah mempelajari akan dia oleh sekalian kanak-kanak, dan manfaaat bagi orang muda, telah menyuruh akan daku oleh furuku hadrat al-Fadhil as-Saiyid’ Abdul Qadir bin Muhsin al-‘Attas, Naib Mufti Johor, menyalin risalah ini ke bahasa Melayu” (naungan_nur_wahyu.tripod.com) dalam versi al-Marhum Dato Haji Abdullah bin Abdul Rahman.

“ Adapun kemudian daripada itu maka inilah suatu Risalah Yang Kecil Bagi Mengetahui Hukum Usuluddin yang sedikit karangan hamba fakir Ila Allah Ta’ala Abdul Fatah min Ahli Al-Barunai yang boleh pengajaran atas segala yang baharu belajar”- versi Pehin Siraja Khatib Abdul Razak bin Hasanuddin.

2. Kekerapan dalam mencetak Kitab Terjemahan:

Buku terjemahan al-Marhum Dato Haji Abdullah bin Abdul Rahman ini banyak kali dicetak atas permintaan pembacanya kerana buku ini diguna pakai di luar negara sehinggakan dari tahun 1932-1937 telah masuk dalam cetakan yang ke-enam..

3. Format dan Pendekatan Risalah Al-Tauhid:

Kitab Risalah Al-Tauhid ini dibahagikan kepada 87 pecahan bertolak dari perbicaraan mengenai Hukum Akal sehinggalah kepada Syahadah. (abusyahmin.blogspot.com)

4. Penggunaan perkataan “Syahadan”:

Di kedua-dua buah kitab iaitu Kitab Al-Risalah versi Dato Haji Abdullah bin Abdul Rahman dan tulisan tangan Pehin Siraja Khatib Abdul Razak bin Hasanuddin sering menggunakan kalimah syahadan bagi memulakan setiap perbincangan yang baru.

7. Kesimpulan

Antara faktor yang menyebabkan karya Pehin Siraja Khatib Abdul Razak bin Hasanuddin tidak diketahui umum pada masa sekarang ini kerana naskah manuskrip tulisan asal beliau sudah musnah. Apa yang ada merupakan saduran daripada karya beliau yang sempat disalin melalui anak didik beliau. Seterusnya Pendidikan berwajib di sekolah yang diterapkan pada zaman Residen British (*Report of Brunei*) membataskan lagi skop pengajian balai iaitu dengan mengutamakan hanya pada pengajian Al-Quran sahaja ataupun diadakan kelas dikir, ratib dan lain-lain lagi. Kitab Risalah Yang Kecil Bagi Mengetahui Hukum Usuluddin merupakan ringkasan Kitab Tauhid versi Brunei yang diambil daripada Kitab Risalah Al-Tauhid yang telah diterjemahkan oleh Yang Berhormat Dato' Haji Abdullah bin Abdul Rahman dari Johor yang siap selesai terjemahannya pada tahun 1907M dan syarah bagi kitab berkenaan pada tahun 1926M, memandangkan pada buku karya ini sangat mendapat sambutan daripada pembacanya ditambah lagi ianya dijadikan kurikulum Pendidikan Islam, mungkin sahaja secara tidak langsung buku berkenaan sampai ke Brunei Darussalam dan dijadikan sebagai rujukan terpenting pengajian di Balai sehinggalah Pehin Siraja Khatib mampu menyampaikan Risalah Tauhid dengan penyampaian yang sesuai dengan standard pemahaman rakyat Brunei pada masa itu. Sehinggalah beliau bertekad menghasilkan karya teks pengajian Islam bagi kepentingan serta kemaslahatan dan manfaat bagi anak muridnya.

Rujukan:

- Abdul Rahman Awang Hassan. Manuskrip Koleksi Peribadi Teks Agama, Brunei: Kg Sungai Kedayan B.
- Abdul Razak Hassanudin. (1979). Shaer Yang Di-Pertuan. Monograp Muzium Brunei, Brunei: Muzium Brunei
- Awang bin Ahmad. (1989). Manuskrip Lama Brunei: Sumbangan dan Penglibatan Tokoh-Tokoh Ugama Masa Lalu. Seminar Antarabangsa Tamadun Islam di Alam Melayu. 1-3 Jun 1989. Brunei Darussalam: Kementerian Hal Ehwal Ugama.
- Masuriyati Yahya & Che Zarrina Sa'ari. (2015). Sistem Pendidikan Negara Abad ke 21 Brunei Darussalam dalam Melestari Ketamaduan Islam Negara Zikir: Cabaran dan Harapan, Jurnal Afkar 16 (Januari-Jun). Universiti Malaya: Malaysia.
- Mukim Tamoi Sejarah Kampong. Brunei Darussalam: Unit Penerbitan Melayu
- Tasim Abu Bakar. 2018. Pembinaan dan Penyediaan Rumah Menaik Taraf Kampong Ayer di Negara Brunei Darussalam. Sosio Humanika. Jurnal Pendidikan Sains Sosial dan Kemanusiaan, Vol. 11 (1). Jawa Barat: Indonesia.
- Yahya Ibrahim, Yang Dimuliakan Pehin Siraja Khatib Dato Paduka Seri Setia Ustaz Haji. (2000). Sejarah dan Peranan Institusi Melayu Islam Beraja. Pusat Da'wah Islamiah, Brunei Darussalam.
- Wawancara Haji Limin bin Haji Damit. Kg Lumapas pada 15 Ogos 2019.
- Simat Angas, Suhaili Hassan, Ismail Ibrahim. (1992). Tokoh-Tokoh Agama di Brunei Darussalam: Pengenal Ringkas. Brunei Darussalam: Muzium Brunei
- Laman Web Sesawang

<https://abusyahmin.blogspot.com/2018/08/risalah-al-tawhid.html?m=1> bertarikh 7/12/2019 jam 7.30 malam

https://naungan_nur_wahyu.tripod.com/id36.html bertarikh 7/12/2019 jam 10 malam

